

Leon Tyszkiewicz

Skuteczność środków penalnych w nowszych polskich badaniach

The effectiveness of penal measures into news polish reaserches

The article presents more important results of different penal measures applied to adults and juveniles. One has stressed the importance of the publication from the 1992 year (pos. 3) which includes the results of comparative researches into the effectiveness of different penal measures taking into account the criminological characterization of persons towards they are applied. The researches have demonstrated that in general after the measures realized in the liberty the relapse into crime is less frequent than after the measures realized in penal institutions, also when they are applied to a group of similar delinquents, even if they are more dangerous.

Artykuł prezentuje ważniejsze wyniki niektórych opublikowanych w latach 1985-2010 polskich badań naukowych dotyczących skuteczności różnych środków penalnych stosowanych wobec dorosłych i nieletnich. Szczególną uwagę zwrócono na opracowanie z 1992 r. (poz. 3), które zawiera wyniki badań porównawczych skuteczności różnych środków penalnych z uwzględnieniem kryminologicznej charakterystyki osób, wobec których są one stosowane. Wykazały one, że na ogół po środkach wolnościowych recydywa jest niższa niż po środkach zakładowych, nawet w przypadku stosowania tych różnych środków wobec w miarę jednolitych zbiorowości przestępców o zbliżonym, także wysokim, stopniu skumulowania czynników kryminogennych.

Key words: penal measures, punishment, penal law, criminology.

Słowa kluczowe: środki penalne, kara, prawo karne, kryminologia.

Ściśle pojęta kryminologia, która nie obejmuje polityki kryminalnej i nie zapuszcza się na teren formułowania postulatów zmierzających do doskonalenia prawa, swoje badania musi również kierować na problematykę funkcjonowania środków przeciwdziałania przestępczości. Zwłaszcza podstawowe znaczenie ma kwestia skuteczności tych środków. Słusznie w 1995 r. Jerzy Jasiński napisał, że „zagadnienie skuteczności środków karnych ma wielkie teoretyczne i praktyczne znaczenie”¹. Dziwi więc, że w części podręczników kryminologii ten temat jest pomijany². W artykule pragnę uzupełnić ten brak prezentując niektóre wyniki nowszych polskich badań nad skutecznością stosowanych środków penalnych. Opracowania te są z reguły szczegółowe i zasługują na bezpośrednie zapoznanie się z nimi.

1. Tadeusz Cielecki³ opublikował w 1985 r. monografię poświęconą skuteczności stosowania wobec nieletnich zakładu wychowawczego. Oprócz bogatej prezentacji danych z literatury, także zagranicznej, praca zawiera wyniki przeprowadzonych w 1979 r. własnych badań faktograficznych. Badania te objęły 1160 chłopców zwolnionych z zakładów wychowawczych w latach 1968-1977. Okres katamnezy, po którym ustalono m.in. ponowną karalność, był różny w zależności od roku zwolnienia i nie został podany. U zwolnionych w 1968 r. wynosił około 10 lat, u zwolnionych w 1977 r. ok. 1 roku. Procent recydywy podano klasyfikując badanych według wieku w chwili badania, który wynosił od 18 do 29 lat. Z tego względu porównanie tych wyników z wynikami badań, w których okres katamnezy dla wszystkich badanych był ten sam bądź bardzo zbliżony, nie jest możliwe. Warto podać, że ustalona przez autora badań recydywa u zwolnionych z zakładów wychowawczych wyniosła ogółem 57,7%, przy czym niezbyt systematycznie rosła od 33,3% u 18-latków do 67,7% u 28-latków, a u 29-latków spadła do 56,1%. Przy odpowiednio długim okresie katamnezy (10 lat) należy liczyć się z tym, iż pewne skazania mogły ulec zatarciu i już nie figurują w rejestrze karnym, co oczywiście wypacza obraz zjawiska.

---

¹ J. Jasiński, Recenzja książki Leona Tyszkiewicza, Ewy Januszewskiej, Marka J. Lubelskiego, Piotra Stępnika: *Skuteczność środków penalnych stosowanych wobec młodzieży*, red. Leon Tyszkiewicz, Warszawa 1992, s. 216, [w:] „Państwo i Prawo” 1995, nr 12, s. 69-70.

² Nie ma to miejsca w skrypcie L. Tyszkiewicza, *Kryminologia*, wyd. 2, Katowice 1986, s. 291-303.

³ T. Cielecki, *Skuteczność resocjalizacyjna zakładów wychowawczych*, Opole 1985.

2. Zakładem poprawczym zajął się Zdzisław Lorek⁴ w wydanej w 1988 r. monografii. Przedmiotem jego szczególnego zainteresowania było porównanie nieletnich pochodzących ze wsi i z miasta. Po ogólnym omówieniu działalności resocjalizacyjnej zakładów poprawczych w świetle założeń i praktyki autor prezentuje wyniki swoich badań faktograficznych. Zostały one przeprowadzone w latach 1977 i 1980-1982 i objęły dwa segmenty: charakterystykę wychowanków wykonaną w latach 1980-81 oraz badania katamnesticzne z lat 1977 i 1982. Badania rozpoczęły się od ustalenia, ilu nieletnich ze wsi przebywa we wszystkich istniejących wówczas zakładach poprawczych, których było 32. Okazało się, że na ogółem 2960 wychowanków 323 pochodziło ze wsi (w tym 30 dziewcząt), co daje ogółem 10,91%. Następnie z 11 zakładów poprawczych reprezentujących różne regiony kraju, mających różne bazy i tradycje oraz różne mikrosystemy wychowawcze wybrano prawie wszystkich wychowanków pochodzących ze wsi, czyli mających rodziców (opiekunów) zamieszkałych na wsi, w liczbie 100. Z tych samych zakładów wybrano losowo grupę kontrolną 100 wychowanków pochodzących z miast. Dołożono starań, aby obie grupy były różne co do szeregu właściwości, takich jak: wiek, rodzaj popełnionego czynu, struktura rodziny, poziom inteligencji itp. Wspólne było to, że uczestnicy obu grup musieli przebywać w zakładzie poprawczym co najmniej 6 miesięcy. Praca zawiera szczegółową charakterystykę porównawczą obu grup.

Nas jednak interesują przede wszystkim badania katamnesticzne, stanowiące drugi segment. Zostały one wykonane na dwóch innych grupach po 100 wychowanków warunkowo zwolnionych w 1975 r. Pierwsza katamneza po 2 latach od zwolnienia wykazała recydywę w grupie wiejskiej w wysokości 36%, w grupie miejskiej – w 48%. W drugiej katamnezie po 6 latach analogiczne liczby wyniosły 52% dla grupy wiejskiej i 60% dla grupy miejskiej. W obu badaniach te różnice korzystne dla wychowanków pochodzących ze wsi były jednak statystycznie nieistotne.

3. Szczególną pozycję w dorobku polskiej kryminologii mają badania skuteczności środków penalnych przeprowadzone w pierwszej połowie lat 80. przez autora tego artykułu i zespół w składzie: Ewa Januszewska, Marek J. Lubelski i Piotr Stępnia⁵. Walorem tych badań jest to,

---

⁴ Z. Lorek, *Nieletni ze wsi i miast w zakładzie poprawczym oraz ich adaptacja społeczna*, Warszawa 1988.

⁵ L. Tyszkiewicz, E. Januszewska, M. J. Lubelski, P. Stępnia, *Skuteczność środków penalnych stosowanych wobec młodzieży*, red. L. Tyszkiewicz, Warszawa 1992.

że poświęcone były analizie porównawczej skuteczności różnych środków penalnych stosowanych wobec nieletnich, jak i osób dorosłych (młodocianych), z koniecznym dla ich pełnej wartości poznawczej uwzględnieniem charakterystyki kryminologicznej osób, wobec których były stosowane. Niewzięcie pod uwagę tej okoliczności powoduje, iż porównanie recydywy np. po bezwzględnym pozbawieniu wolności i po warunkowym zawieszeniu wykonania kary ze stwierdzeniem, iż po wykonaniu pierwszego z tych środków penalnych jest ona znacznie wyższa niż po drugim, nie jest miarodajne, bowiem z reguły sądy wymierzają bezwzględną karę pozbawienia wolności w znacznie poważniejszych przypadkach i wobec osób bardziej zdemoralizowanych niż to ma miejsce przy warunkowym zawieszeniu wykonania kary. Omawiane opracowanie składa się z trzech części. Pierwsza dotycząca nieletnich z terenu Śląska i Poznania została przygotowana przez piszącego ten artykuł oraz E. Januszewską, autorem drugiej, poświęconej młodocianym objętym diagnozą kryminologiczno-kliniczną, jest M. J. Lubelski, trzeciej, też traktującej o młodocianych, jest P. Stępiak.

A. Część poświęcona nieletnim składa się z dwóch opracowań. L. Tyszkiewicz przeprowadził badanie nieletnich ze Śląska tworzących dwie grupy liczące 145 osób (grupa A) i 89 osób (grupa B), czyli łącznie 234 osoby. Grupa z Poznania badana przez E. Januszewską obejmowała 200 osób. W skład grup badawczych weszli chłopcy i dziewczęta. Charakterystyka wszystkich badanych oparta była na pełnych opiniach sporządzonych dla potrzeb sądów przez rodzinne ośrodki diagnostyczno-konsultacyjne. Kompleksową syntetyczną charakterystykę nieletnich uzyskano przez zastosowanie opracowanej przez L. Tyszkiewicza Tabeli Punktacji Diagnostycznej Czynn timer Kryminogennych dla Nieletnich⁶. Tabela ta przewidywała punkty ujemne dla czynników kryminogennych, a także dodatnie, gdy pojawiały się w danym przypadku okoliczności pozytywne. Końcową charakterystykę nieletniego wyrażało saldo obu kategorii punktów. Saldo dodatnie nie było takie rzadkie. W całym badanym materiale wystąpiło ono u 30 nieletnich, co stanowi 7% badanej populacji. Warto dodać, że katamneza wykazała, że 6 osób z nich, czyli 20% osób z dodatnim saldem popełniło przestępstwa w okresie dorosłości. W grupach śląskich w najwyższym przedziale od minus 301 do minus 350 punktów był 1 nieletni, najwięcej nieletnich było w przedziale od minus

⁶ L. Tyszkiewicz, *Tabela Punktacji Diagnostycznej Czynn timer Kryminogennych dla Nieletnich i próby jej stosowania*, „Problemy Prawa Karnego” 1980, nr 5, s. 21 i nast.

101 do minus 150 – w obu grupach (A+B) 75 osób, czyli 17,3% ogółu nieletnich ze Śląska. W grupie poznańskiej najczęściej był reprezentowany przedział od minus 151 do minus 200 punktów; było to 50 osób, czyli 25% grupy. W tej grupie w najwyższym przedziale, powyżej minus 300 punktów, była też tylko 1 osoba.

Prowadzone w obu grupach terytorialnych badania objęły cały szereg zmiennych, takich jak sytuacja rodzinna i szkolna, płeć, poziom intelektualny, zaburzenia psychiczne, stosunek do alkoholu, recydywa w chwili badania przez rodzinny ośrodek diagnostyczno-konsultacyjny, dobór środków wychowawczo-poprawczych przez sądy, recydywa i adaptacja społeczna po osiągnięciu dorosłości.

Podsumowanie wyników uzyskanych na Śląsku i w Poznaniu opracował L. Tyszkiewicz. Głównym celem badań było ustalenie skuteczności różnych środków wychowawczo-poprawczych (z podziałem na zakładowe i wolnościowe) zastosowanych wobec badanych nieletnich z uwzględnieniem ich charakterystyki. Uzyskane wyniki w tym zakresie obrazuje poniższy wyciąg z tabeli nr 59 (s. 120), który świadczy o tym, że na ogół (są wyjątki) niezależnie od poziomu punktacji po środkach wolnościowych recydywa jest niższa niż po środkach zakładowych.

Punktacja	Stosowane środki zakładowe w %	Karani po 17 roku życia w %	Stosowane środki wolnościowe w %	Karani po 17 roku życia w %
- 1 do -50	28	22	72	22
- 51 do -100	31	60	69	36
-101 do -150	54	80	46	37
-151 do -200	60	67	40	54
-201 do -250	64	80	36	55
-251 do -300	67	64	33	71
Razem cała grupa 434 osób	48	69	52	39

W powyższym zestawieniu pominięto dwie podgrupy z punktacją dodatnią, w której stosowano prawie tylko środki wolnościowe ze wspomnianą wyżej recydywą po ukończeniu 17 lat w wysokości 20%, oraz 2 osoby z punktacją mieszczącą się w przedziale od -301 do -350, z których wobec jednej zastosowano środek zakładowy, zaś wobec drugiej – środek wolnościowy, z tym że nasze badania nie ujawniły przestępczości tych osób po ukończeniu 17 lat.

Należy dodać, że w omawianych badaniach nieletnich obliczono cały szereg mierników statystycznych. Przytoczę dwa dotyczące całej zbadanej zbiorowości: dla relacji między poziomem punktacji a doбором środków

zakładowych i wolnościowych uzyskano $\chi^2_{kw.} = 46,08$, $p < 0,001$, $V = 0,326$, zaś dla relacji między poziomem punktacji a recydywą po 17 roku życia – $\chi^2_{kw.} = 33,15$, $p < 0,001$, $V = 0,276$.

B. Opracowanie M. J. Lubelskiego zawiera prezentację wyników badania kryminologiczno-klinicznego dwóch grup młodocianych, z których jedna liczyła 30 osób odbywających karę pozbawienia wolności w Zakładzie Karnym w Wojkowicach koło Będzina za uszkodzenia ciała lub udział w bójce mające charakter chuligański, a druga składała się z 47 sprawców przestępstw przeciwko mieniu (kradzieże zwykłe albo z włamaniem, rozboje, zabory pojazdu mechanicznego w celu krótkotrwałego użycia), których autor badał w trakcie postępowania karnego celem dostarczenia Sądowi Rejonowemu w Katowicach obszernej opinii osobopoznawczej. W charakterystyce wszystkich badanych uwzględniono 6 czynników zbiorczych: 1) negatywne, demoralizujące warunki wychowawcze, 2) niekorzystne warunki wychowawcze 3) upośledzenie funkcji intelektualnych, 4) wczesne objawy demoralizacji, wczesna przestępczość, 5) nieprzystosowanie szkolne, 6) późniejsze objawy wykolejenia. Młodocianych charakteryzowano podając liczbę występujących czynników od 0 do 6. W grupie chuligańskiej w klasie od 4 do 6 czynników mieściło się 11 młodocianych, czyli 36,7% całej grupy, w grupie kradnącej do tej klasy należało 29 młodocianych, czyli 61,7% całej grupy.

Omawiane badania nie mogły dać pełnego, takiego jak poprzednio zreferowane, obrazu porównawczego skuteczności środków penalnych zakładowych i wolnościowych, bowiem wobec całej grupy chuligańskiej stosowano wyłącznie bezwzględną karę pozbawienia wolności, a w grupie kradnącej środki wolnościowe orzeczono tylko wobec 12 osób stanowiących 25% całej grupy, jednak rzucają one pewne światło na to porównanie. Otóż w grupie chuligańskiej recydywa w okresie katamnezy wyniosła ogółem 26,8%, w klasie od 4 do 6 czynników – 36,4%, w klasie 0 do 3 czynników – 21,1%. W grupie kradnącej recydywa wyniosła ogółem 46,8%, w klasie od 4 do 6 czynników – 62,1%, w klasie od 0 do 3 – 22,2%. Wśród kradnących, wobec których zastosowano środki wolnościowe, w liczbie 12, do klasy 4-6 czynników należały 4 osoby, z których 3 dopuścili się recydywy, czyli 75%, reszta w składzie jednego z klasy 4-6 i pozostałych będących w klasie 0-3 czynników nie wykazała recydywy. Skazani na karę bezwzględnego pozbawienia wolności dopuścili się recydywy w klasie 4-6 w 60%, w klasie 0-3 – w 11,1%.

Badanie wykazało dość ścisły związek stopnia skumulowania czynników kryminogennych z poziomem recydywy w obu badanych grupach łącznie – χ^2 .kw. = 8,99, $p < 0.01$, $V = 0,342$. Natomiast nieco lepsze wyniki środków wolnościowych niż bezwzględnej kary pozbawienia wolności (0 recydywy wobec 11,1%) w tej części grupy kradnącej, która mieściła się w klasie 0-3, okazały się statystycznie nieistotne – χ^2 .kw. = 3,06, $p < 0,10$.

W części badań grupy kradnącej M. J. Lubelski uzupełnił swoją opinię osobopoznawczą prognozą kliniczną. W 24 przypadkach były to prognozy dodatnie, czyli nieprzewidujące recydywy. Okazały się nietrafne w 10 przypadkach, czyli w 41,7%. Prognoz negatywnych było 14 z nietrafnością w 7 przypadkach, czyli w 50%.

C. Pierwsza część badań przeprowadzonych przez P. Stępnika była zrealizowana w ramach eksperymentalnej tzw. służby kryminologicznej, powołanej do życia w 1978 r. przez prezesa Sądu Wojewódzkiego w Poznaniu przy poznańskim Sądzie Rejonowym⁷. Badaniami objęto 207 młodocianych przestępców, których postępowanie karne było w toku.

Z badań wyłączono sprawców przestępstw drogowych. Służba działała od lipca 1978 r. do października 1980 r. Wydawała opinie w sprawach karnych młodocianych wzorowane na opiniach rodzinnych ośrodków diagnostyczno-konsultacyjnych. Proces badawczy składał się z badań aktowych, wywiadu ze sprawcą, bardzo szczegółowego wywiadu środowiskowego, wywiadu z rodzicami, wywiadu w sądzie dla nieletnich oraz specjalnego kwestionariusza wypełnianego przez badanego. Z braku odpowiedniego specjalisty nie wykonywano dokładniejszych badań psychologiczno-psychiatrycznych, m.in. poziomu inteligencji.

W drugim etapie przeprowadzono badania katamnesticzne, które miały miejsce w latach 1984-1986. Złożyły się na nie ponowne wywiady ze sprawcami, wywiady środowiskowe, wywiady z rodzicami i rodzeństwem, ewentualnie z członkami nowej założonej przez sprawcę rodziny, wywiady w szkołach i zakładach pracy, a także zapytania o karalność skierowane do Centralnego Rejestru Skazanych Ministerstwa Sprawiedliwości. Wrócono do wszystkich osób badanych w pierwszym etapie, ale nie przeprowadzono wywiadów z 4 osobami, które przebywały jeszcze

---

⁷ Zob. P. Stępnik, *Nowe rozwiązanie w badaniach osobopoznawczych. Wstępne uwagi o poznańskim eksperymencie*, „Nowe Prawo” 1981, nr 3.

w zakładach karnych, korzystając z innych źródeł informacji na ich temat.

Syntetyczne ujęcie skumulowania czynników kryminogennych uzyskano opracowując typologię różnych wariantów kryminogenezy, których wyodrębniono sześć, a mianowicie: I. Maksymalne skumulowanie (7 przypadków – 3,4% całej badanej zbiorowości), II. Znaczne skumulowanie z 3 podwariantami (66 przypadków – 31,9%), III. Umiarkowane skumulowanie z 3 podwariantami (99 przypadków – 47,8%), IV. Małe skumulowanie z 2 podwariantami (20 przypadków – 9,6%), V. Pojedyncze czynniki kryminogenne z 3 podwariantami (2 przypadki – 1,0%), VI. Nieustalona kryminogeneza (13 przypadków – 6,3%).

Poniżej podaję ogólne wyniki badań stanowiące przetworzony wyciąg z tabeli nr 78 (s. 194), które świadczą o korzystniejszych wynikach (brak recydywy i stabilizacja życiowa) kar wolnościowych i warunkowego zawieszenia wykonania kary w relacji do bezwzględnego pozbawienia wolności.

Skupienie czynników kryminogennych	Bezwzględna kara pozbawienia wolności w %	Recydywa + brak stabilizacji życiowej w %	Kary wolnościowe i war. zaw. w %	Recydywa + brak stabilizacji życiowej w %
1. Duże (I+II)	28,8	71,4+14,3=85,7	71,2	40,4+36,5=76,9
2. Umiarkowane (III)	26,2	42,3+34,6=76,9	73,8	21,9+46,6=68,5
3. Małe (IV+V)	40,9	44,4+11,1=55,5	59,1	15,4+30,8=46,2
4. Kryminogeneza nieustalona	38,5	0 + 40,0	61,5	0
Razem cała grupa 207 osób	29,5	49,2+24,6=73,8	70,5	26,7+39,4=66,1

Co do środków penalnych wolnościowych, to porównanie warunkowego zawieszenia wykonania kary pozbawienia wolności i kar wolnościowych (ograniczenie wolności i grzywna samoistna) wypadło następująco: Warunkowe zawieszenie było stosowane w 63%, zaś kary wolnościowe w pozostałych 37%. Warunkowe zawieszenie było nieefektywne w 69,6% (recydywa – 38% + brak stabilizacji – 31,6%), kary wolnościowe – w 59,3% (recydywa – 7,4% + brak stabilizacji – 51,9%). Na poziomie różnych stopni skumulowania czynników kryminogennych (pozycje 1 do 3 powyższego zestawienia) po karach wolnościowych recydywy nie było wcale (poz. 1 i 3) bądź była wyraźnie niższa w porównaniu do warunkowego zawieszenia (poz. 2). Natomiast brak stabilizacji życiowej występował odwrotnie – w przypadku kar wolnościowych był wyższy.

4. Badaniami powrotności do przestępstwa po wykonaniu kary ograniczenia wolności zajął się Krzysztof Maksymowicz publikując wyniki swoich badań w 1996 r.⁸. Analizą objął 300 mężczyzn skazanych przez sądy rejonowe działające na terenie Wrocławia zasadniczo w 1980 r. z pewnym uzupełnieniem materiału badawczego aktami z lat 1978 i 1979. Były to osoby, które popełniły przestępstwa kradzieży mienia prywatnego (art. 203 kk) oraz zagarnięcia mienia społecznego (art. 199 kk). Okazało się, że w okresie katamnezy liczącej 5 lat przestępstwa popełniło 23,33% badanych. U poprzednio karanych, których w badanej zbiorowości było prawie 31%, recydywa wyniosła prawie 37%, u pozostałych – 17%. Po pierwszym wariancie kary (nieodpłatna praca) recydywa osiągnęła 26%, po drugim (potrącenie części wynagrodzenia) – 18%, po trzecim (skierowanie do zakładu pracy) – 26%. Kara została odbyta w całości w prawie 47%, skrócenie nastąpiło w ponad 17%, kary zastępcze zostały zastosowane w 36% (z tego grzywna w prawie 9% całej badanej zbiorowości, zaś kara pozbawienia wolności w 27%). W przypadku odbycia kary w całości recydywa wyniosła ponad 32%, gdy została skrócona – prawie 19%, po grzywnie zastępczej – ponad 37%, po zastępczej karze pozbawienia wolności – 56%. Recydywa była tym wyższa im wyższy był wymiar kary ograniczenia wolności. Po porównaniu ustalonej efektywności kary ograniczenia wolności z efektywnością innych kar zasadniczych i środków penalnych autor stwierdza w konkluzji m.in., że efektywność kary ograniczenia wolności jest „względna” i że decyzja ustawodawcy z 1969 r. zmierzającego do zastąpienia krótkoterminowych kar pozbawienia wolności w wymiarze do 3 miesięcy karą ograniczenia wolności „można by, nie bez racji, kwestionować”.

5. W swojej monografii poświęconej warunkowemu zawieszeniu wykonania kary Andrzej Kordik⁹ przedstawił w szerokim zakresie wyniki swoich badań faktograficznych dotyczących skuteczności tego środka penalnego. Badania objęły dobranych losowo 486 osób skazanych w 1991 r. za przestępstwa spowodowania wypadku drogowego (art. 145 § 1 kk), niealimentacji (art. 186 kk) i kradzieży (art. 203 § 1 kk) przez 10 Sądów Rejonowych z Dolnego Śląska. Wśród badanych były też kobiety (5,14%). Uprzednio karanych było 30,66%. Dobre opinie z miejsca zamieszkania miało 51,44%, złe – 27,57%, brak opinii z miejsca zamieszkania wyniósł

⁸ K. Maksymowicz, *Powrotność do przestępstwa po wykonaniu kary ograniczenia wolności*, Wrocław 1996.

⁹ A. Kordik, *Warunkowe zawieszenie wykonania kary w systemie środków probacyjnych i jego efektywność*, Wrocław 1998.

20,99%. U 94,44 % badanych nie było opinii z zakładu pracy. W 4,53% były one dobre, w 1,03% złe. Najczęstszy wymiar kary pozbawienia wolności mieścił się w przedziale od 6 do 12 miesięcy (79,83%), okres próby wynosił zwykle od 2 do 3 lat (75,93%), w 61,73% skazań nałożono obowiązki, najczęściej nienadużywania alkoholu (30,84%) i naprawienia szkody (17,43%). Dozór albo poręczenie zastosowano wobec 57% badanych osób, wobec 53,09% był to dozór (sprawowany w 28,60% przez kuratorów zawodowych, w 24,28% przez kuratorów społecznych, w 0,21% przez inną osobę).

Autor osobno ukazuje efektywność okresu próby i efektywność po zakończeniu tego okresu. Próba nieudana miała miejsce w 17,08% przypadków i najczęściej miało to miejsce po skazaniach za kradzieże (35,90% tych skazań), znacznie rzadziej w przypadku pozostałych skazań (6,82% skazań za spowodowanie wypadku drogowego i 9,09% skazań za niealimentację). W czasie 5-letniej katamnezy spośród tych, którzy przebyli próbę pozytywnie ponowne przestępstwa popełniło 37,24% tej grupy. Sumując próby nieudane (83 osoby) i ponowną przestępczość wśród tych, których próby były udane (98 osób) otrzymujemy liczbę 181 osób, która w stosunku do ogółu badanych 486 osób stanowi ogólny brak efektywności w 37,34%. Co do skazanych za spowodowanie wypadku drogowego ten brak wynosi 18,94%, za niealimentację – 33,84% i za kradzież – 57,05%.

W przypadku dozoru albo poręczenia nieudany okres próby wystąpił w 17,3% badanych skazań, zaś w 16,7%, gdy dozoru albo poręczenia nie było. Natomiast pełny brak efektywności (nieudany okres próby + recydywa po zakończeniu okresu próby) wystąpił w sprawach, w których był stosowany dozór albo poręczenie, w 34,66%, natomiast w 40,67%, gdy te środki penalne nie miały miejsca.

W podsumowaniu badań autor wyraża m.in. pogląd, że warunkowe zawieszenie kary można uznać za efektywne.

6. Instytut Wymiaru Sprawiedliwości przeprowadził w 1996 r. badania efektywności warunkowego przedterminowego zwolnienia¹⁰. Badaniami objęto losowo ustaloną grupę 1430 mężczyzn, którzy zostali warunkowo przedterminowo zwolnieni w 1991 r. Okres obserwacji dla każdego badanego wyniósł trzy i pół roku. W tym okresie zostało prawomocnie skazanych ponownie 41,7% badanych. Najwyższa ponowna karalność

---

¹⁰ B. Gruszczyńska, M. Marczewski, *Efektywność warunkowego przedterminowego zwolnienia (wstępne wyniki badań)*, Archiwum Kryminologii, t. XXIII-XXIV, 1997-1998, s. 213-225.

wystąpiła u młodocianych recydywistów (60,8%), najniższa – u pierwszy raz karanych osób, które ukończyły 21 rok życia (27,4%). Najwyższa powrotność do przestępstwa wystąpiła u uczestniczących w podkulturze więziennej, karanych dyscyplinarnie, niepowracających w terminie z przepustek, sprawców przestępstw przeciwko mieniu (drugie miejsce po nich mieli sprawcy przestępstw przeciwko rodzinie). Dozór zastosowano wobec 88,2% badanych, bez dozoru było 7,4%, dla 4,4% nie uzyskano informacji. Dozór lub jego brak nie miał istotnego wpływu na ponowną przestępczość (40,7% wobec 40,6%). Podobnie na ponowną przestępczość nie miały wpływu: wykształcenie, liczba dzieci do lat 18 pozostających na utrzymaniu skazanego, wymiar orzeczonej kary oraz długość okresu próby.

7. Józef Korecki i Lesław Korecki¹¹ zajęli się efektywnością kary 25 lat pozbawienia wolności. Ustalili oni m.in., że rzeczywisty okres wykonywania tej kary wynosił średnio w latach 1995-1997 – 14 lat 5 miesięcy i 29 dni, w roku 1998 – 16 lat 9 miesięcy i 21 dni, w roku 2004 – 20 lat i 29 dni. Kary te były wymierzane tylko za zabójstwa. Większość skazanych korzystała z warunkowego przedterminowego zwolnienia. Spośród 96 zwolnionych warunkowo w latach 1995-1998 w ciągu 5 lat od zwolnienia popełniło przestępstwa 13 osób, czyli 12,3%, w dalszych latach (po 6, 7 i 8 latach) doszło jeszcze 4 sprawców ponownych przestępstw, czyli recydywa wyniosła ostatecznie 16,2%. Nowe przestępstwa były czynami przeciwko mieniu (oszustwa, włamania, kradzież), były też naruszenia nietykalności, gwałty, wykorzystania seksualne, obcowanie płciowe z nieletnią, ograbienie zwłok w grobowcu. Nie było tu żadnego zabójstwa. Wśród zwolnionych w latach 1995-1998 58% z nich nie ukończyło 45 roku życia. Autorzy uważają, że stosunkowo niewielka powrotność do przestępstwa skazanych na karę 25 lat pozbawienia wolności za zabójstwa świadczy o jej skuteczności.

8. Publikacją z 2009 r. Aleksandra Szymanowska¹² nawiązała do swojej wcześniejszej książki z 2003 r.¹³ poświęconej kryminologiczno-psychologicznej charakterystyce skazanych odbywających karę pozbawienia

¹¹ J. Korecki, L. Korecki, *Efektywność kar 25 lat pozbawienia wolności wymierzonych sprawcom zabójstw*, [w:] red. T. Gardocka, *Kary długoterminowe. Polityka karna, wykonywanie, warunkowe zwolnienie*, Warszawa 2006, s. 134-146.

¹² A. Szymanowska, *Recydywa byłych skazanych na karę pozbawienia wolności i czynniki ją warunkujące*, [w:] *X lat obowiązywania Kodeksu karnego wykonawczego*, red. S. Lelental, G. Szczygieł, Białystok 2009, s. 147-159.

¹³ A. Szymanowska, *Więzienie i co dalej*, Warszawa 2003.

wolności oraz wykonaniu i skuteczności tej kary, w której wykorzystano badania przeprowadzone w 2000 r. Dodatkowe badania katamnesticzne podjęte w 2007 r. wykazały, że w okresie 2000-2006 skazani badani w 2000 r. popełnili ponownie przestępstwa: młodociani (w 2000 r.) w 53,4%, dorośli pierwszy raz karani – w 38,3% i recydywiści – w 63,7%. W związku z tym prognozy sformułowane w 2000 r. sprawdziły się w następującym zakresie: co do młodocianych pozytywne – w 60,3%, negatywne – w 59,5%; co do pierwszy raz karanych pozytywne – w 75,7%, negatywne – w 37,2%; co do recydywistów pozytywne – w 33,3%, negatywne – w 57,9%. Bardzo cennym elementem badań z 2007 r. było zajęcie się losami badanych osób po zwolnieniu z zakładu karnego. Niestety, te badania objęły tylko te osoby, które ponownie znalazły się w zakładzie karnym, były w nim w 2006 r. i wyraziły zgodę na udział w badaniu. Było ich 50 z ogólnej liczby 56 osób pozbawionych wolności w 2006 r. Charakterystyki tych ponownie pozbawionych wolności porównano z danymi z 2000 r. dotyczącymi poprzednio badanych, którzy pozostawali w 2006 r. na wolności. Dla ponownie karanych bezwzględny pozbawieniem wolności znamienne okazały się następujące cechy: dla młodocianych – m.in. niższy poziom wykształcenia, brak wyuczonego zawodu, konflikty z prawem już w nieletności, częstsze spożywanie alkoholu, upijanie się i uzależnienie od alkoholu; dla pierwszy raz karanych w 2000 r. – częstsze picie alkoholu, używanie narkotyków i negatywny stosunek do wychowawców; dla recydywistów – m.in. brak własnej rodziny, uzależnienie od alkoholu, częste upijanie się, negatywne cechy zachowania w czasie poprzedniego pobytu w zakładzie karnym.

W trakcie badań przeprowadzonych w 2007 r. autorka zajęła się planami na przyszłość i przygotowaniem do życia na wolności badanych w czasie pobytu w zakładzie karnym w 2000 r. oraz ich oczekiwaniami wówczas pomocy ze strony rodziny lub różnych instytucji po wyjściu na wolność oraz stopniem spełnienia tych oczekiwań. W oparciu o wywiady z badanymi w 2007 r. ustaliła dane dotyczące ich trybu życia po zwolnieniu z zakładu karnego. Niektóre wyniki badań były następujące: Ponad połowa badanych (56%) nie podjęła żadnych działań przygotowujących do życia na wolności i nie wszyscy mieli plany, które po wyjściu z zakładu karnego zamierzali realizować. Plany, które mieli, najczęściej dotyczyły podjęcia pracy (66%), znacznie rzadsze były plany zaprzestania popełnienia przestępstw czy zerwania z dotychczasowym środowiskiem (po 32%), a tragicznie niskie były plany zaprzestania picia alkoholu oraz podjęcia

leczenia odwykowego (10%). Najczęściej wsparcia instrumentalnego (materiałnego), emocjonalnego i wartościującego (wzmacniającego poczucie własnej wartości) spodziewano się od rodziców i rodzeństwa, w znacznie mniejszym procencie od żon czy konkubin oraz od przyjaciół i znajomych, wysokie były oczekiwania wsparcia informacyjnego od kuratora i instrumentalnego (materiałnego) od różnych instytucji świadczących pomoc. Na pomoc rodziców liczyli głównie młodociani, natomiast recydywiści oczekiwali wsparcia ze strony instytucji pomocowych. Największe wsparcie otrzymali pierwszy raz odbywający karę i młodociani od rodziców (70% i 64%). Także recydywiści skorzystali przynajmniej częściowo ze wsparcia instytucji (prawie 70%). Stosunkowo nisko oceniono pomoc informacyjną ze strony kuratorów (było to od 32% do 40%). Karalność stanowiła przeszkodę w znalezieniu pracy w opinii 46% badanych, ale u 26% nie było z tym problemu, częściowo z powodu niepoinformowania pracodawcy o karalności. Żadnej pracy po zwolnieniu nie podjęło 28% badanych, głównie recydywistów. Wykonywana praca była w 30% pracą stałą, w 26% dorywczą, w 8% pracą „na czarno”, część badanych nie podała charakterystyki pracy. W okresie od zwolnienia z zakładu karnego w 2000 r. do chwili ponownego aresztowania przez 3 miesiące pracowało 20% badanych, do roku – 24%, do 2 lat – 10% i do 5 lat – 2%. Długość okresu pracy w 16% przypadków była związana z okresem pozostawania na wolności, ale w 24% badany sam zrezygnował z pracy, a w 32% został zwolniony z powodu niewykonywania swoich obowiązków, zwłaszcza nadużywania alkoholu. Na pytanie o przyczyny ponownie popełnianych przestępstw podawano różne motywy. Część twierdziła, że została skazana na podstawie pomówień tylko dlatego, że była poprzednio karana. Dość często podawano wpływ alkoholu (36%). Wśród innych przyczyn wymieniano m.in. chęć zaspokojenia różnych potrzeb (12%), a brak środków do życia został wskazany tylko w 10% odpowiedzi.

9. W swojej fundamentalnej pracy na temat recydywy z 2010 r. Teodor Szymanowski podał też wyniki swoich badań dotyczących recydywy po wykonaniu różnych środków penalnych¹⁴. W tych badaniach nawiązał do danych zawartych we wcześniejszej publikacji z 2004 r.¹⁵, w której

¹⁴ T. Szymanowski, *Recydywa w Polsce. Zagadnienia prawa karnego, kryminologii i polityki karnej*, Warszawa 2010.

¹⁵ T. Szymanowski, *Polityka karna i penitencjarna w Polsce w okresie przemian prawa karnego*, Warszawa 2004.

zaprezentował dane dotyczące 3044 skazanych na karę pozbawienia wolności, zwolnionych z zakładów karnych w 2001 r. oraz w małej liczbie w 2002 r. Obecnie sprawdzono ponownie karalność osób wówczas badanych i w 2008 r. zakończono obliczenia i analizę uzyskanych danych. Niektóre wyniki badań były następujące: Po 3 latach od chwili zwolnienia z zakładu karnego recydywa wyniosła ogólnie 58,9%, dla mężczyzn 58,9%, a dla kobiet 36,6%; dla mężczyzn mieszkających w miastach – 60,5%, a dla mieszkających na wsi 53,1%; dla mężczyzn pierwszy raz skazanych 53,8 %, dla recydywistów penitencjarnych 63,4% i dla młodocianych już wcześniej mających kontakty w wymiarze sprawiedliwości 72,1%. U osób o różnych czasokresach wymierzonej kary (od poniżej 1 roku do 15 lat) poziom powrotności do przestępstwa był na dość zbliżonym poziomie (od 56,8% do 62,7%). W czasie pierwszego roku po zwolnieniu z zakładu karnego u pierwszy raz skazanych liczba skazań wyniosła 31,9% wszystkich skazań, które miały miejsce w okresie 3-letniej katamnezy, u młodocianych ten odsetek wyniósł – 35,5%, u recydywistów – 38,8%.

W pracy z 2010 r. autor zamieścił też wyniki badań dotyczące recydywy osób skazanych na środki penalne nie wiążące się z pozbawieniem wolności. Byli to skazani na karę pozbawienia wolności z warunkowym zawieszeniem jej wykonania – 898 osób bez dozoru i 544 osoby z dozorem kuratora zawodowego albo społecznego, oraz 483 osoby skazane na karę grzywny samoistnej. Te środki penalne były wykonane w latach 1997-2002, z tym, że grzywny były też wykonane później do 2005 r. Badani byli skazani przez niektóre sądy rejonowe Warszawy i okolic. Autor nie mógł uwzględnić skazań na karę ograniczenia wolności, bowiem w sądach nie było odpowiedniej dokumentacji. Niektóre wyniki badań były następujące: W okresie 5-letniej katamnezy recydywa wyniosła u skazanych na karę pozbawienia wolności z warunkowym zawieszeniem i dozorem kuratora 33,6% (z tego w ciągu pierwszego roku zostało skazanych 7,5% całej tej grupy), u skazanych na karę pozbawienia wolności z warunkowym zawieszeniem bez dozoru – 21,7% (w ciągu pierwszego roku – 3,2%), u skazanych na grzywnę – 27,9% (w ciągu pierwszego roku – 11,2%).

9. Powyższy przegląd należy zakończyć kilkoma uwagami uzupełniającymi.

A. Skuteczność środków penalnych stanowi istotny fragment szerszego problemu skuteczności funkcjonowania prawa karnego jako pewnej

całości akcji przeciwdziałania przestępczości będącej ważnym odcinkiem zadań państwa. Ta całość, na którą składają się odrębne odcinki, którymi są: wykrywalność będąca sferą działania policji i prokuratury, wymiar sprawiedliwości będący zakresem działania prokuratury i sądownictwa oraz właśnie interesujące nas tutaj wykonywanie środków penalnych, które jest objęte zadaniami więziennictwa i aparatu kuratorskiego. Ściśle rzecz biorąc, nie ma jednej służby odpowiedzialnej za wspomnianą całość. Jest ona rozczłonkowana między dwa ministerstwa i samodzielną prokuraturę. Tymczasem konieczne jest integralne spojrzenie na całość kształtu przeciwdziałania przestępczości i podejmowanie w tym zakresie wszechstronnych decyzji. Jako skromny przyczynek naukowy idący w tym kierunku, przedstawiłem próbę całościowego spojrzenia na efektywność prawa karnego w naszym kraju¹⁶. Wylczyłem tam, iż końcowa skuteczność prawa karnego w 2006 r. wyniosła przy wyjściu od liczby ogółu popełnionych przestępstw 17,7 ich procent, zaś przy wyjściu tylko od liczby przestępstw stwierdzonych w postępowaniu przygotowawczym 32,9 ich procent, co oznacza, że w tych zakresach zastosowano środki penalne, i że budzą one nadzieję, że dadzą efekt pozytywny¹⁷. Warte dyskusji są niektóre fragmenty procedury przeprowadzonych przeze mnie badań, bo mogą tu wystąpić wątpliwości.

B. Badania skuteczności środków penalnych napotykają na pewne trudności, o których nie można zapominać. Posługiwanie się kryterium recydywy, a także adaptacji społecznej, w gruncie rzeczy nie jest wystarczające, bowiem nie odsłania mechanizmu skuteczności środka penalnego. Zasadniczo nie wiemy, czy brak ponownego przestępstwa jest skutkiem wcześniej odbytego środka penalnego czy też innych okoliczności. Paradygmat humanistyczny w kryminologii, który propaguję, bazuje na wizji człowieka wybierającego, *homo eligens* i za centralny element kryminogenezy przyjmuje w miarę autonomiczny proces decyzyjny. Otóż powstaje pytanie, jaką rolę powstrzymującą odgrywa w procesie decyzyjnym fakt wykonania środka penalnego i czy ta rola ma w ogóle miejsce. Czy jest to przekonanie o potrzebie przestrzegania norm moralnych i prawnych, a więc jakiś efekt resocjalizacji, czy też lęk przed

¹⁶ L. Tyszkiewicz, *Próba całościowego spojrzenia na efektywność prawa karnego w Polsce*, [w:] *Pozbawienie wolności – Funkcje i koszty, Księga Jubileuszowa Profesora Teodora Szymanowskiego*, red. A. Rzepliński, I. Rzeplińska, M. Niełacznna, P. Wiktorska, Warszawa 2013, s. 406 i nast.

¹⁷ *Ibidem*, s. 416.

ponownym zastosowaniem środka penalnego. Zbliżyły się do naświetlenia tych kwestii bardzo ciekawe, przedstawione w punkcie 7, przeprowadzone przez A. Szymanowską wywiady z recydywistami, w których m.in. pytano o ich zachowanie po zwolnieniu z zakładu karnego i motywy ponownego przestępstwa, jednak zabrakło pytania o wpływ odbytego środka penalnego na ich zachowanie, o ocenę tego środka i jego rolę albo brak tej roli w procesie decyzyjnym. Oczywiście badaczowi efektywności środków penalnych nie trzeba uświadamiać istnienia „ciemnej liczby” przestępstw, która w sposób nieunikniony ogranicza wartość wyników badań opartych jedynie na zapytaniach o karalność. Warto jeszcze nadmienić, że w ocenie efektywności środków penalnych obok kwalifikacji środków jako efektywne i nieefektywne, może mieć jeszcze zastosowanie podział środków na nieefektywne ale nieszkodliwe, np. warunkowe zawieszenie wykonania kary pozbawienia wolności z mniej lub bardziej fikcyjnym dozorem kuratora, oraz na nieefektywne i szkodliwe, np. pozbawienie wolności, które do istniejących wcześniej czynników kryminogennych dodaje dalsze w postaci nawiązania nowych znajomości ze światem przestępczym i poznania skuteczniejszych metod dokonywania przestępstw. Należy jeszcze podkreślić, że przedstawione badania efektywności środków penalnych ograniczają się tylko do funkcji szczególnie-prewencyjnej tych środków, ale są jeszcze funkcje ogólnoprewencyjna i sprawiedliwościowa, które też trzeba brać pod uwagę. Środek nieefektywny w płaszczyźnie szczególnie-prewencyjnej, może spełniać pozytywną rolę w zakresie pozostałych funkcji.

Bibliografia

- Cielecki T., *Skuteczność resocjalizacyjna zakładów wychowawczych*, Instytut Śląski w Opolu, Opole 1985.
- Gruszczyńska B., Marczewski M., *Efektywność warunkowego przedterminowego zwolnienia (wstępne wyniki badań)*, *Archiwum Kryminologii*, t. XXIII-XXIV, 1997-1998.
- Jasiński J., Recenzja książki L. Tyszkiewicza, E. Januszewskiej, M. J. Lubelskiego, P. Stępnia: *Skuteczność środków penalnych stosowanych wobec młodzieży*; red. Leon Tyszkiewicz, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1992, [w:] „Państwo i Prawo” 1995, nr 12.
- Kordik A., *Warunkowe zawieszenie wykonania kary w systemie środków probacyjnych i jego efektywność*, Kolonia Limited, Wrocław 1998.
- Korecki J., Korecki L., *Efektywność kar 25 lat pozbawienia wolności wymierzonych sprawcom zabójstw*, [w:] *Kary długoterminowe. Polityka karna, wykonanie, warunkowe zwolnienie*, red. T. Gardocka, Oficyna Wydawnicza Wyższej Szkoły Handlu i Prawa im. Ryszarda Łazarskiego, Warszawa 2006.
- Lorek Z., *Nieletni ze wsi i z miast w zakładzie poprawczym oraz ich adaptacja społeczna*, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1988.
- Maksymowicz K., *Powrotność do przestępstwa po wykonaniu kary ograniczenia wolności*, *Prawo CCLIV, Acta Universitatis Wratislaviensis No 1907*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1996.
- Stępnia P., *Nowe rozwiązanie w badaniach osobopoznawczych. Wstępne uwagi o poznawczym eksperymencie*, „Nowe Prawo” 1981, nr 3.
- Szymanowska A., *Recydywa byłych skazanych na karę pozbawienia wolności i czynniki ją warunkujące*, [w:] *X lat obowiązywania Kodeksu karnego wykonawczego*, red. S. Leleń, G. Szczygieł, Białystok 2009.
- Szymanowska A., *Więzienie i co dalej*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2003.
- Szymanowski T., *Polityka karna i penitencyjna w Polsce w okresie przemian prawa karnego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2004.
- Szymanowski T., *Recydywa w Polsce. Zagadnienia prawa karnego, kryminologii i polityki karnej*, Wolters Kluwer, Warszawa 2010.
- Tyszkiewicz L., *Kryminologia*, wyd. 2, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 1986.
- Tyszkiewicz L., *Próba całościowego spojrzenia na efektywność prawa karnego w Polsce*, [w:] *Pozbawienie wolności – Funkcje i koszty. Księga Jubileuszowa Profesora Teodora Szymanowskiego*, red. A. Rzepliński, I. Rzeplińska, M. Niełacna, P. Wiktorska, Wolters Kluwer, Warszawa 2013.

Tyszkiewicz L., *Tabela Punktacji Diagnostycznej Czynników Kryminogennych dla Nieletnich i próby jej stosowania*, „Problemy Prawa Karnego” 1980, nr 5,

Tyszkiewicz L., Januszewska E., Lubelski M. J., Stępnia P., *Skuteczność środków penalnych stosowanych wobec młodzieży*, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1992.